

NR 2000:7

Elevfrånvaro

Ett mått på skolans arbetsmiljö och elevernas hälsa

Susann Häggqvist

ARBETE OCH HÄLSA | VETENSKAPLIG SKRIFTSERIE

ISBN 91-7045-558-9 ISSN 0346-7821 <http://www.niwl.se/ah/>

Arbetslivsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum för arbetslivsfrågor. På uppdrag av Näringsdepartementet bedriver institutet forskning, utbildning och utveckling kring hela arbetslivet.

Arbetslivsinstitutets mål är att bidra till:

- Förnyelse och utveckling av arbetslivet
- Långsiktig kunskaps- och kompetensuppbyggnad
- Minskade risker för ohälsa och olycksfall

Forskning och utveckling sker inom tre huvudområden; arbetsmarknad, arbetsorganisation och arbetsmiljö. Forskningen är mångvetenskaplig och utgår från problem och utvecklingstendenser i arbetslivet. Verksamheten bedrivs i ett tjugotal program. En viktig del i verksamheten är kommunikation och kunskapsspridning.

Det är i mötet mellan teori och praktik, mellan forskare och praktiker, som det skapas nya tankar som leder till utveckling. En viktig uppgift för Arbetslivsinstitutet är att skapa förutsättningar för dessa möten. Institutet samarbetar med arbetsmarknadens parter, näringsliv, universitet och högskolor, internationella intressenter och andra aktörer.

Olika regioner i Sverige har sina unika förutsättningar för utveckling av arbetslivet. Arbetslivsinstitutet finns i Bergslagen, Göteborg, Malmö, Norrköping, Solna, Stockholm, Söderhamn, Umeå och Östersund.

För mer information eller kontakt, besök vår webbplats www.niwl.se

ARBETE OCH HÄLSA

Redaktör: Staffan Marklund
Redaktion: Mikael Bergenheim, Anders Kjellberg, Birgitta Meding, Gunnar Rosén och Ewa Wigaeus Hjelm

© Arbetslivsinstitutet & författarna 2000
Arbetslivsinstitutet,
112 79 Stockholm

ISBN 91-7045-558-9
ISSN 0346-7821
<http://www.niwl.se/ah/>
Tryckt hos CM Gruppen

Förord

Jag vill varmt tacka Karin Grundberg, Bengt Knave, Arne Wennberg, Lotta Nylén, Runo Olsson och Kajsa Wejryd, som alla har haft del i *Skolmiljö 2000*, ett projekt som bl a resulterat i en arbetsmodell för internkontroll av arbetsmiljön.

Följande delstudie fokuserar ”elevfrånvaro” och dem som jag särskilt vill tacka är professor Gunn Johansson, psykologiska institutionen vid Stockholms universitet, tidigare huvudhandledare för min forskarutbildning, och som deltog i studiens planeringsfas, samt min bitr. handledare docent Lucie Laflamme vid Institutionen för folkhälsovetenskap, avdelningen för socialmedicin vid Karolinska Institutet, som lämnat många värdefulla synpunkter på manuset.

Sist men inte minst, önskar jag tacka elever, personal och rektorer i den deltagande skolan i Nacka kommun.

Susann Häggqvist

Innehåll

Bakgrund	1
Syfte	1
Teoriansats och tidigare forskning	1
<i>Skolk - en forskningsresumé</i>	2
<i>Varför skolkar elever</i>	3
<i>Könsskillnader ur ett arbetsmiljöperspektiv</i>	4
<i>Hälsa och välbefinnande</i>	5
<i>Negativ affektivitet</i>	5
Frågeställningar	6
Metod	6
Undersökningsgrupp	6
Undersökningens uppläggning	6
Mätinstrument	6
<i>Undersökningsvariabler</i>	7
<i>Index avseende frånvaroorsaker och negativ affektivitet</i>	8
Sammanställning och analys av enkäten	8
Resultat	9
Frånvaroorsaker	9
Samband mellan belastningar och frånvaro	10
Frånvaromönster bland flickor respektive pojkar	11
<i>Faktoranalys av frånvaroorsaker</i>	13
Upplevd hälsa	13
Samband mellan frånvaro orsakad av skolans psykosociala miljö och rapporterade besvär	13
<i>Negativ affektivitet</i>	14
Diskussion	16
Metodöverväganden	16
Frånvaro orsakad av psykosocial belastning	16
<i>Flickor var mer hänsynstagande</i>	17
<i>Pojkar kände sig utanför kamratgänget</i>	17
Skador och sjukdom	17
Frånvaro orsakad av psykosocial miljö i skolan och rapporterade besvär	18
<i>Negativ affektivitet</i>	18
Åtgärder för att förhindra frånvaro och ohälsa	18
Frånvaro som mått på arbetsmiljöns kvalitet	19
Vidare forskning	20
Sammanfattning	21
Summary	21
Referenser	22
Bilaga 1	24

Bakgrund

År 1990 utvidgades arbetsmiljölagens giltighet till att gälla alla elever från och med första läsåret och 1993 trädde Arbetarskyddsstyrelsens kungörelse med föreskrifter om internkontroll av arbetsmiljön i kraft. Enligt internkontrollföreskriften, skall årligen en handlingsplan för arbetsmiljöarbetet upprättas och arbetsgivaren skall ge arbetstagarna möjlighet att medverka i internkontrollarbetet. En modell för hur detta arbete skall kunna genomföras har utarbetats av Arbetslivsinstitutet i samarbete med Nacka kommun (Johansson m fl 1995, Häggqvist m fl 1997). Inför prövningen av modellen för internkontroll i skolan, genomfördes 64 intervjuer av rektorer, personal och elever inom projektet Skolmiljö 2000 (Häggqvist & Johansson 1998). Dessa visade bl a att en tredjedel av de intervjuade hade varit frånvarande på grund av hälsoproblem relaterade till skolmiljön. Till denna grupp ställdes frågan om detta föranlett åtgärder på arbetsplatsen. Femtio procent av de anställda men bara 20% av eleverna angav att frånvaron hade föranlett åtgärder på skolan. Detta skulle kunna bero på att elevernas orsaker till frånvaro inte uppmärksammas i lika hög utsträckning som de anställdas.

I rapporten som redovisar intervjuerna (Häggqvist & Johansson 1998) framkom att personalen angav orsaker till elevernas frånvaro som inte bara var hälsorelaterade, vilket eleverna bekräftade. Anledningar till frånvaro kunde t ex vara att elever hellre ville plugga hemma, att den psykosociala miljön upplevdes som otillfredsställande med "elaka" lärare och elever. I andra studier har framkommit att elever som kommit efter, kan avstå från att besöka lektioner för att slippa visa upp sin okunskap (Wrangsjö 1995). Detta visar att frånvaro är ett komplext problem, som bör uppmärksammas i högre utsträckning, utifrån både arbetsmiljölagens intentioner att undvika ohälsa och en kvalitetsaspekt. Om inte elevernas problem uppmärksammas minskar möjligheterna att hitta lämpliga åtgärder, både på individ, grupp och organisationsnivå. Frånvaro är ett mått på skolans arbetsmiljö och bör analyseras inom ramen för internkontroll och integreras med övrigt kvalitetsarbete.

Syfte

Syftet är att ur ett preventivt arbetsmiljöförbättrande och hälsobefrämjande perspektiv, beskriva psykosocialt belastande situationer i arbetsmiljön som bidragit till att elever varit frånvarande från skolan. Ytterligare ett syfte är att ta fram underlag till skolornas kvalitetssäkringsarbete utifrån antagandet att frånvaro är ett mått på skolans arbetsmiljö.

Teoriansats och tidigare forskning

Projektet Skolmiljö 2000 bygger såväl teoretiskt som praktiskt, på ett interaktionistiskt (Magnusson 1988, 1997) synsätt som beskriver samspel mellan individ och miljö. Skolan betraktas som ett i hög grad öppet, komplext organisatoriskt system, med förekomst av återkopplingsmekanismer och tillgänglighet att införa kunskaper och erfaren-

heter från andra system. Arbetsmiljöns alla faktorer är sammanvävda och bildar en helhet. Praktiskt betyder detta att synen på människan såsom aktiv och i samspel med sin omgivning bör få konsekvenser för skolans organisation, för arbetsinnehåll och arbets sätt.

Frånvaro, med eller utan medgivande från vårdnadshavare och/eller skola, är inget nytt problem men har ändrat karaktär. Tidigare var barnarbete en orsak, barnen behövdes i hemmen och i jordbruket. Orsakerna på 1990-talet är komplexa och mångfaktoriella där eleverna mer aktivt väljer bort undervisning till förmån för andra aktiviteter. Pedagogisk frånvaro kan vara en medveten strategi för vissa elever för att i förlängningen förbättra sina prestationer (Jönsson 1990). För andra kan anpassningsfrånvaro bli ett symptom på dålig självförtroende och bristande kunskap om rättigheter och skyldigheter i samhället. Enligt Wrangsjö (1995) och Ziehe (1986) är ungdomar ovilliga att engagera sig i aktiviteter som kan få dem att avslöja okunskap och känna sig mer misslyckade än vad de redan gör. För att inte visa sin okunskap väljer de hellre att verka lata och intar en nonchalant inställning till vuxenvärlden. Detta kan leda till en frånvarospiral.

Skolk – en forskningsresumé

Skolöverstyrelsen har i en metarapport publicerad 1990 (Jönsson) belyst hur och i vilken utsträckning den pedagogiska forskningen har intresserat sig för ogiltig skolfrånvaro bland barn och ungdomar. Metarapporten omfattar svensk forskning i grundskolan mellan 1953 och 1988 och omfattar 47 studier. Den förändring som har skett i arbetsmiljölagstiftningen sedan slutet av 1980-talet, avspeglas tydligt i och med andelen studier som har ett övergripande arbetsmiljöperspektiv är låg/obefintlig. Tyvärr har situationen inte förbättrats på 1990-talet, enligt en forskningsöversikt om elevers arbetsmiljö, som utförts av Hellsten (2000). Metaanalysen (Jönsson 1990) resulterade bl a i följande:

Skolk är nästan uteslutande ett problem på högstadiet, pojkars och flickors skolbeteende är i dag nära nog identiska, skolk är framför allt ett storstadsfenomen, [.....], elever som skolkar är mer oroliga och ängsliga. De har svårare att finna sig tillrätta i skolan och känner ofta oro för att inte klara av skolarbetet, elever som skolkar klarar sig sämre i skolan, [.....], trötthet och dålig närvarokontroll är, enligt eleverna själva, vanliga orsaker till varför man skolkar. Skolans undervisning och utvärderingsformer nämndes också ofta som orsak till skolk.

Forskarna delar upp frånvaro i tre grupper, frånvaro p g a: 1) somatisk sjukdom, 2) beviljad ledighet 3) andra orsaker som skolvägran, skolfobi och skolk. Skolk är inget entydigt begrepp och värdering om vad som utgör skolk, varierar (Jönsson 1990). Intervjuer av personal och elever i en Stockholmskola under 1970-talet om orsaker till skolket, visar att lärarna i huvudsak nämner skolans fysiska miljö och i mindre utsträckning den psykosociala. Eleverna ger en annan version t ex att undervisningen är tråkig, att det förekommer för många vikarier eller att man är trött (Abidi & Askeröth 1975 ur Jönsson 1990).

Den vanligaste differentieringen av skolkbegreppet sker efter frekvens, d v s hur många gånger, timmar och dagar eleven har skolkat. Ofta skiljer skolorna själva mellan

ströskolkare och långskolkare. Uppgiftslämnare är vanligtvis elever själva, men även skolpersonals erfarenheter om frånvaro och registerdata används som underlag för studier (Jönsson 1990). Vaneskolk mäts i undersökningarna på olika sätt vilket försvårar en jämförelse. I en studie baserad på rektorsenkäter, redovisas resultat från tre undersökningar i Stockholms län/kommun och Södermanlands län (Alexandersson & Gummesson 1979 ur Jönsson 1990) i årskurs 7-9. Tre till sju procent av eleverna har skolkat mer än 10 dagar. Andelen elever som i ett urval jämförbara studier baserade på elevenkäter (åk 9), uppgivit att de aldrig har skolkat är omkring 50% (Gleisner 1970, Hedberg 1972, Nihlén 1976, Skolöverstyrelsen 1986, samtliga ur Jönsson 1990).

Skolk och specifikt "skolmiljö", behandlas i fyra studier (Kreij m fl 1975, Atterström 1972, Röhr & Gran 1975, Elborgh 1976, samtliga ur Jönsson 1990), men dessa refereras i metaanalysen endast i liten utsträckning till arbetsmiljölagens definition av arbetsmiljö. Studierna inriktar sig på beskrivning och analys av "lätta" och "tunga" klasser dvs klasser med en stor andel elever med sociala och emotionella problem. Övriga studier om arbetsmiljöns betydelse för frånvaro finns spridd under andra kapitel i metaanalysen t ex i "varför skolkar elever", vilket sammanfattas nedan.

Varför skolkar elever I nio undersökningar har forskarna riktat frågan varför elever skolkar. Det främsta skälet, enligt högstadieeleverna, är skolans innehåll och utformning. I Tabell 1 redovisas resultat från metaanalysens (Jönsson 1990) sammanställning av orsaker till skolk. Merparten av de angivna orsakerna till skolk i Tabell 1 går att i efterhand hänföra till det övergripande begreppet "arbetsmiljö" men vissa "orsaker" brister i sitt förklaringsvärde. "Ingen närvarokontroll" som frånvaroorsak är t ex en förenkling av ett troligtvis mer komplext arbetsmiljöproblem.

Jönsson skriver i metaanalysen (1990), att skäl som att undervisningen inte känns meningsfull, jobbig och krävande och att man har svårt att hänga med, återkommer i flera av studierna, vilka är baserade på elevenkäter. Elevorganisationen genomförde 1986 en undersökning, riktad till 1200 elever om sin arbetssituation (Elevorganisationen 1986 ur Jönsson 1990). Av högstadieeleverna uppger 26% att de har skolkat någon dag före prov och 24% har skolkat någon gång för att slippa prov.

I en undersökning 1971, riktad till elevvårdsteam, ombads de ange vad de trodde låg bakom det ökade skolket (Andersson m fl 1971 ur Jönsson 1990). Företeelser inom skolan, gav högst svarsfrekvens 44%, samhällsutvecklingen 25% och hemmiljön nämndes av 25%. Dessa resultat tyder på att skolans arbetsmiljö utgör en betydande andel av orsakerna till frånvaro.

I en intervjuundersökning med skolkare (Hector & Ohlsson 1974 ur Jönsson 1990) fick eleverna beskriva sin drömskola. Metaanalysen (Jönsson 1990) citeras:

Den präglades av jämlikhet mellan vuxna och barn och [...] en naturlig och vänskaplig kontakt mellan lärare och elever. Klasserna var mindre, undervisningstakten lugnare och arbetslokalerna trevligare. [Det rådde.....] större valfrihet när det gällde uppläggningsen av undervisning och aktiviteter [.....] mer sysselsättning på lediga stunder, och håltimmar förekom inte alls.

Tabell 1. Redovisning av orsaker till skolk, baserad på uppgifter från högstadiel elever i nio undersökningar, citerat från en metaanalys av skolk (Jönsson 1990). N=totala antalet elever i undersökningen, samt andel (%) elever som angett orsaken.

Orsaker till skolk	N	%
Trött, deppig	738	27
Försova sig på morgonen	150	24
Ingen närvarokontroll	150	26
Vackert väder	150	21
Slippa prov	5393	26
Skolarbetet är jobbigt, har svårt att hänga med	4383	21
Ointressant, tråkig undervisning	4683	20
Förbereda sig inför prov	5543	17
Har inte läst läxan	3293	6
Schematekniska aspekter som håltimmar etc	4343	8
Dåliga relationer med någon eller några lärare	4343	7
Dåliga relationer med någon eller några elever	4193	2
Hemförhållanden	340	7
Andra aktiviteter som drar	593	1

Jönsson (1990) skriver i sin avslutande kommentar i metaanalysen följande kritiska kommentarer. Studierna utgår ofta från att skolkare inte är en heterogen grupp, att det endast finns *en* orsak till skolk, och bortser från samverkande faktorer. Det är sällsynt med riktade åtgärdsprogram för att minska skolk frekvensen och vetenskapliga utvärderingar av åtgärdsprogram. Dessutom, anför Jönsson (1990) att det saknas studier som:

analyserar skolket med utgångspunkt från fysiska och arbetsmiljöaspekter och med utgångspunkt från skolans förhållningssätt till skolk. [...] Hur uppfattar eleverna en bristfällig närvarokontroll. En tänkbar tolkning är att "skolan inte är så viktig", en annan att "jag är inte så viktig". [...] Att förstå meningen med sitt arbete och ha en klar målsättning med det man gör är viktigt för såväl trivsel som välbefinnande, detta vet vi från arbetsmiljöforskningen. Många elever upplever inte skolarbetet som meningsfullt, vilket sannolikt förklarar en stor del av skolket.

Detta sammantaget visar att det finns behov av studier om elevers frånvaro ur ett arbetsmiljöperspektiv och med koppling till arbetsmiljölagen och internkontrollen.

Könsskillnader ur ett arbetsmiljöperspektiv

Könsidentitetssökandet under adolescensen är en krävande process, vilket ställer stora krav på skolans personal och arbetsmiljö. Grundläggande värden i det offentliga skolväsendet är att verksamheten skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar, vilket bl a innebär att det är lika viktigt att kunna lyssna, argumentera och dra slutsatser som att kunna formulera sina åsikter och framföra dem öppet. Resultat av forskning visar att redan i skolan bemöts och bedöms flickor och pojkar olika. Resultatet kan analyseras ur ett pedagogiskt perspektiv, vilket Skolverket föredrar (Zackari & Borhagen 1994), men kan lika gärna betraktas som ett arbetsmiljöproblem (Häggqvist 2000), dvs en fråga om arbetsmiljöns förutsättningar för flickors och pojkars utveckling, hälsa och välbefinnande. Forskning visar t ex att flickors åsik-

ter inte möter samma intresse och uppmärksamhet som pojkarnas, pojkar vänjer sig vid att stå i centrum i klassrummet, flickor används av lärare som buffert i pojkarnas sociala fostran (Zackari & Borhagen 1994). Detta visar med tydlighet på flickornas och pojkarnas olika förutsättningar och villkor i skolan, vilket ytterligare bör uppmärksammas och problemen åtgärdas, ur ett arbetsmiljö- och ett jämställdhetsperspektiv. Samtidigt är det viktigt att även uppmärksamma flickornas och pojkarnas olika behov, och med respekt för skillnader, stärka elevernas objektiva och subjektiva handlingsutrymme (Aronsson & Berglind 1990) vilket är i linje med läroplanens mål.

Hälsa och välbefinnande

Folkhälsoinstitutet (King 1996) rapporterar att fler barn mår dåligt på 1990-talet än vid mitten av 1980-talet och att det oftare är flickor än pojkar som rapporterar hälsobesvär. Även olyckor är ett hälsoproblem (King 1996, Menckel m fl 1997, Menckel & Laflamme 1998). Förutom de fysiska skadorna är det inte ovanligt att skolbarn kan känna sig nedstämda, nervösa eller ha olika psykosomatiska besvär (Marklund 1996, 1997).

Det objektiva sjukdomsbegreppet, definierat av samhället och sjukvården, och som används t ex i epidemiologisk forskning, utgår ifrån att det finns en verklig gräns mellan friskt och sjukt. Detta synsätt har kritiserats bl a av Marklund till förmån för ett subjektivt, socialt betingat sjukdomsbegrepp som utgår från individens upplevelse av sin sjukdom (1992). Detta sjukdomsbegrepp är i hög grad kulturellt betingat och skiljer sig åt mellan kön och olika grupper i samhället (Haglund & Svanström 1992). Synen på hälsa har gradvis rört sig från ett biologiskt till ett biopsykosocialt perspektiv, som innefattar *individens livsstil*.

Ovanstående vidgar synsättet vid studie av frånvaro i skolan, till att även gälla arbetsmiljön och livssituationen som orsak till frånvaro, för att vidmakthålla en god hälsa och välbefinnande. Studiens frågeställningar berör dock inte livssituationen utanför skola/undervisningen t ex fritids- och familjesituationen.

Negativ affektivitet

Negativ affektivitet (NA) är både ett personlighetsdrag (trait) och ett stämningsläge bundet till situationer (förhållanden) och definieras som en tendens att uppleva negativa känslor över tid och i olika situationer (Spector & O'Connell 1994, Watson & Clark 1984). Orsakerna till NA är oklara, men både genetisk disposition, miljöbetingelser och situationsbundna faktorer har föreslagits. Personer med höga NA-poäng betraktar sig själva, andra och sin omgivning mer negativt än de som hamnar lågt på NA-dimensionen, vilka är mer nöjda med sig själva och med livet i stort (Watson & Clark 1984).

Forskare hävdar att negativ affektivitet påverkar upplevelsen av såväl miljön (t ex upplevd belastning) som dess effekter (t ex upplevd hälsa) och på ett missvisande sätt förstärker samband mellan belastning och hälsa, eftersom båda typerna av data baseras på självrapporter (Chen & Spector 1991). Negativ affektivitet kan betraktas som en felkälla orsakad av en bakom/underliggande faktor, som systematiskt påverkar resultatet och bör därmed konstanthållas, vid analys av samband mellan upplevd belastning och självrapporterade hälsodata. Mot denna bakgrund bedömdes det angeläget att införa negativ affektivitet som en kontrollvariabel, och frågor om stämningsläge har inkluderats i enkäten.

Frågeställningar

Frågeställningarna utgår ifrån att ovanstående faktorer påverkar elevernas beteende och frånvaro kan således bli ett mått av flera för beskrivning av skolans arbetsmiljö.

- Är frånvaromönster orsakad av psykosocial belastning olika för flickor respektive pojkar?
- Finns samband mellan frånvaro orsakad av psykosocial miljö i skolan och rapporterade besvär? Modifieras sådana samband av negativ affektivitet?

Metod

Studien har genomförts i Nacka kommun i Stockholms län, som en enkätstudie riktad till elever. Resultatet består av svaren på frågor som berör frånvaro, vilka ingick i en utvärderingsenkät inom ramen för projektet Skolmiljö 2000. Insamling av data skedde i en skola bland elever som gick sjunde året i grundskolan.

Undersökningsgrupp

Elevgruppen bestod av 248 elever, 127 flickor och 121 pojkar. Bortfallet var 11%, 11 flickor och 15 pojkar, vilka var frånvarande vid tillfället då eleverna under ordinarie lektionstid, besvarade enkäten. Undersökningsgruppen bestod av elever som under två på varandra följande år gick sjunde läsåret i en skola. Både vid första och andra datainsamlingstillfället utgjorde respektive elevgrupp ca 14% av totala antalet årskurs sju elever i kommunen. Undersökningsgruppen var i huvudsak elever från närbelägna villa- och lägenhetsområden med en hög andel högutbildade föräldrar, låg invandring, få socialbidragstagare och ensamföräldrar.

Undersökningens uppläggning

Med stöd från en rektor som tog initiativ till, att inom ramen för projektet Skolmiljö 2000 (Johansson m fl 1995, Häggqvist m fl 1997, 1998, Häggqvist 2000) fokusera på elevernas arbetsmiljö, genomfördes studien genom att låta samtliga klasser som gick sjunde läsåret på skolan (data samlades in två gånger med ett års mellanrum för att erhålla en tillräckligt stor undersökningsgrupp, totalt nio klasser) ingå i den del av projektet som omfattades av frånvarostudien. Enkäterna administrerades av en projektmedarbetare med stöd från lärare, som erhöll en skriftlig instruktion där det bland annat framgick att eleverna skulle fylla i enkäterna individuellt. Datainsamlingen skedde under ordinarie lektionstid. Eleverna lade ner enkäten i kuvert som klistrades igen av varje enskild elev. Kuverten skickades till Arbetslivsinstitutet som sammanställde resultatet.

Mätinstrument

Underlaget till enkätfrågorna om arbetsmiljö och frånvaro, utgjordes bl a av intervju-svar om orsaker till elevfrånvaro, från 46 anställda och 18 elever vid 6 skolor, inom

ramen för projektet Skolmiljö 2000 (Häggqvist & Johansson 1998). Övriga enkätfrågor ingick i den utvärderingsenkät som användes i en tidigare avrapporterad studie om skolans arbetsmiljö och välbefinnande ur ett elevperspektiv (Häggqvist 2000). Enkätfrågorna berörde i huvudsak den psykosociala arbetsmiljön som orsak till frånvaro, vilken i mycket begränsad omfattning tidigare studerats ur ett elevperspektiv, enligt Jönsson (1990).

Undersökningsvariabler

Utifrån syftet och dess frågeställningar (se ovan) blev begreppen ”frånvaro”, ”belastning” och ”hälsa/välbefinnande” centrala, samt ”negativ affektivitet” ur metodsynpunkt. Begreppen operationaliserades utifrån frågorna i enkäten och presenteras nedan:

Frånvaro: Påståendena utgjordes av upplevelser kopplat till arbetsmiljön, sjukdom samt ”annan orsak”, enligt följande: *Frånvaro från skolan, kan bero på många olika saker. Har du denna termin varit frånvarande på grund av att du:*

- känt dig orättvist behandlad av kamrater, • känt dig orättvist behandlad av vuxna,
- känt att skolarbetet varit för tungt, • känt att du måste vara hemma och plugga, • inte velat vara med på lektioner, • känt obehag av något i skolan, • känt rädsla för någon i skolan, • du har varit sjuk, • annan orsak. Frågornas/påståendenas skala var i fyra steg: 1=aldrig, 2=knappast, 3=i viss mån, 4=i stor utsträckning.

Psykosocial belastning av arbetsmiljön: Situationer och händelser som inträffat i skolan, antogs utifrån tidigare forskning kunna påverka frånvaro. Frågorna utgjordes av påståenden om andras *beteende (b)* och elevens *känslor (k)* kopplat till situationer, som antogs leda till mental och emotionell belastning för eleven. Eleverna ombads ta ställning till om följande hade inträffat den senaste månaden:

- fått uppmuntran av kamrater (*b*), • fått uppmuntran av vuxna (*b*), • blivit slagen (*b*),
- sett hur elev mobbats (*b*), • blivit hotad om att få stryk av elever på skolan (*b*), läraren inte hunnit med att hjälpa mig (*b*), • känt en trevlig stämning i klassen (*k*), • känt mig orättvist behandlad av kamrater (*k*), • känt mig orättvist behandlad av vuxna (*k*), • känt mig utanför kamratgänget (*k*), • för stimmigt i klassrummet (*k*), • inte velat vara med på en eller flera lektioner (*k*), • känt att skolarbetet varit tungt (*k*), • känt att det är roligt att gå till skolan (*k*). Frågornas/påståendenas skala var i fyra steg: 1=aldrig, 2=enstaka tillfällen, 3=några gånger i veckan, 4=dagligen.

Hälsa och välbefinnande: Hälsa beskrevs utifrån 13 frågor om symptom på ohälsa inklusive en fråga om stress och två frågor om trötthet. Frågornas skala var i fyra steg: 1=sällan eller aldrig, 2=ibland, 3=ganska ofta, 4=mycket ofta.

Negativ affektivitet: Stämningsläget ”negativ affektivitet” operationaliserades i form av en svensk översättning (Varg 1998) av Watson, Clark & Tellegen (1988) korta ”Positive and Negative Affect Schedule” (PANAS) skala som består av 10 adjektiv som beskriver känslor och stämningslägen: förtvivlad, upprörd, haft skuld-känslor, rädd, fientlig, retlig, skamsen, nervös, skrämmd samt det sista stämningsläget, pirrig, ängslig. Skalan består av 20 adjektiv, varav 10 används vid konstruktion av index för negativ affektivitet. Deltagarna uppmanades att på en femgradig skala (1=inte alls, 2=lite, 3=i någon mån, 4=ganska mycket, 5=väldigt mycket) skatta i vilken utsträckning (den senaste veckan), de känt sig såsom beskrivs av adjektiven.

Index avseende frånvaroorsaker och negativ affektivitet Index för beskrivning av orsaker till frånvaro bildades med hjälp av frågeområdenbaserade items vilka genomgick könsuppdelade varimaxroterade principalfaktoranalyser samt reliabilitetsanalyser (alfa-värden). Fem variabler för flickor respektive fyra variabler för pojkar som placerade sig i Faktor 1 fick bilda frånvaroinde x I. Två variabler återfanns både i flickornas och pojkarnas frånvaroinde x I. Två variabler för flickor respektive tre variabler för pojkar som placerade sig i Faktor 2 fick bilda frånvaroinde x II. Ingen variabel var samma i flickornas respektive pojkarnas frånvaroinde x II. Reliabiliteten var hög för tre av fyra inde x (α -värde för frånvaroinde x I: flickor .78, pojkar .84, II: flickor .46, pojkar .72).

Index för "negativ affektivitet" var sammansatt av items i enlighet med den amerikanska PANAS skalan, vilken validerats mot ett antal vanliga skalor inom psykopatologi och har visat sig ha hög faktoriell och extern validitet (Watson m fl 1988, Watson & Clark 1984). Reliabiliteten var hög för både flickor (α -värde .74) och pojkar (α -värde .80).

Sammanställning och analys av enkäten

Enkäterna var kodade med id-nummer för att möjliggöra analys på individnivå. En person i projektgruppen hade tillgång till kodnyckel. Enkätfrågorna bearbetades med olika statistiska metoder med tonvikt på signifikansprövning av korrelationer mellan svar på frågor. Signifikansprövning (*t*-test) av medelvärdesskillnader för oberoende urval genomfördes för respektive kön.

Som underlag för inde x för frånvaroorsaker, genomfördes könsuppdelade varimaxroterade faktoranalyser. Variablerna som laddade i faktor 1 och faktor 2 i de könsuppdelade faktoranalyserna, bildade inde x, vars samband med upplevda besvär analyserades.

Index skapades, genom att summera de värden som eleven angett, samt därefter beräkna medelvärdet för dessa. På detta sätt skapades ett indexvärde för varje individ i SPSS version 6.1 (SPSS 1994).

Pearson produktmomentkorrelationer beräknades mellan de oberoende indikatorerna på upplevd belastning och självrapporterad hälsa. De eventuella effekterna av negativ affektivitet på dessa relationer kontrollerades med hjälp av partialkorrelationer.

Resultat

Frånvaroorsaker

Majoriteten av eleverna hade angett både sjukdoms- och psykosociala orsaker som anledning till en eller flera frånvarotillfällen. Trettionio procent (n=84) av eleverna angav en eller flera psykosociala orsaker som anledning till frånvaro vilket visar att arbetsmiljön bidrar till en betydande del av elevernas frånvaro. Fyra procent (n=9) av de elever som angav psykosociala orsaker till frånvaro hade inte rapporterat någon sjukdomsperiod under terminen.

I Tabell 2 redovisas frånvaroorsaker, där sjukdom var mest frekvent, följt av ”annan orsak”, ”skolarbetet tungt” och ”hemma för att plugga”. Eleverna fick ange en eller flera frånvaroorsaker utan att ange antal frånvarotillfällen. Nio procent av flickorna och 6% av pojkarna hade angett att de varken hade varit frånvarande p g a sjukdom, ”annan orsak” eller något av de sju items som beskrev psykosocial arbetsmiljö. Tjugo procent (n=43) av flickorna och 15% (n=31) av pojkarna noterade endast item ”sjuk”, som orsak till frånvaro under terminen. I Bilaga 1 Tabell A, redovisas resultat av signifikansprövning avseende flickornas respektive pojkarnas upplevelse av orsaker till frånvaro.

Samband mellan belastningar och frånvaro

Elevnotering att en situation (belastning) inträffat i skolan den senaste månaden, behöver inte ha föranlett att eleven noterat att han/hon varit frånvarande av samma eller liknande orsak den senaste terminen. Resultatet av korrelationsanalyser mellan frånvaroitems och situationer som inträffat i skolan, visade dock att samband finns mellan belastning och frånvaro. I Tabell 3 redovisas åtta frånvaroorsaker och deras samband med totalt 14 situationer och händelser som ”kan inträffa i skolor”. I Bilaga 1 Tabell B, redovisas resultat av signifikansprövning avseende flickornas respektive pojkarnas upplevelser av situationer som inträffat i skolan.

Tabell 2. Frånvaroorsaker, redovisad som andelar uppdelat på flickor och pojkar. Skala: 1=Aldrig (ej redovisad), 2=Knappast, 3=I viss mån (2 och 3 ihop slagna i tabellen), 4=I stor utsträckning).

Påstående/fråga	Flickor %			Pojkar %		
	Knappast/ i viss mån	I stor ut- sträckning	<i>n</i>	Knappast/ i viss mån	I stor ut- sträckning	<i>n</i>
Orättvist behandlad av kamrater	11	–	115	11	1	103
Orättvist behandlad av vuxna	10	–	115	20	–	103
Känt att skolarbetet varit för tungt	19	–	116	31	1	102
Hemma för att plugga	18	2	115	25	3	103
Inte velat vara med på lektioner	10	–	114	30	1	102
Känt obehag av något i skolan	8	–	115	20	1	102
Känt rädsla för någon i skolan	3	–	114	14	2	100
Varit sjuk	39	26	110	52	22	102
Annan orsak	32	4	111	33	4	100

Tabell 3. Produktmomentkorrelation (r) och signifikansnivå, mellan 8 frånvaroorsaker (1: Inte velat vara med på lektioner, 2: Hemma för att plugga, 3: Orättvist behandlad av kamrater, 4: Orättvist behandlad av vuxna, 5: Känt att skolarbetet varit tungt, 6: Känt obehag av något i skolan, 7: Känt rädsla för någon i skolan, 8: Annan orsak) och situationer som inträffat i skolan, uppdelat på flickor (f) $n=109-115$, pojkar (p) $n=95-103$

Situationer/inträffade händelser		Frånvaroorsaker							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Inte velat vara med på lektioner	f	.53***	.10	.18	.09	.08	.12	-.04	.37***
	p	.23*	.03	.08	.21*	.10	.19	.11	-.04
Blivit hotad med stryk	f	.42***	.04	.13	.27**	-.07	.18	-.02	.20*
	p	.10	.09	.14	.14	.19	.30**	.38***	.16
Blivit slagen	f	.30**	.03	.24*	.15	-.08	.23*	.15	.18
	p	.14	.09	.29**	.15	.23*	.24*	.23*	-.03
Känt mig utanför kamratgänget	f	.04	-.12	.16	-.04	-.10	.04	.14	.14
	p	.35***	.26*	.44***	.18	.25*	.38***	.40***	-.03
Orättvist behandlad av vuxna	f	.24*	.18	.14	.30**	.26**	.22*	-.06	.19*
	p	.12	-.04	.05	.21*	-.09	.14	-.00	.01
Sett hur elev mobbats	f	.24**	.12	.04	.15	.07	.18	-.09	.39***
	p	.08	.01	.04	-.06	.08	.10	.16	-.10
Ej fått hjälp av lärare	f	.21*	.08	.09	-.00	.22*	.02	-.04	.22*
	p	-.11	-.10	-.16	-.09	-.11	-.08	-.18	.04
Fått uppmuntran från kamrater	f	.09	.18	.02	-.01	.15	-.05	-.05	-.01
	p	-.20*	-.01	-.32**	-.04	-.15	-.12	-.25*	.03
Orättvist behandlad av kamrater	f	.11	-.09	.25**	.00	.06	.08	.12	.35***
	p	.07	-.04	.28**	.10	.04	.18	.20	-.01
Roligt att gå till skolan	f	-.13	.10	-.05	.02	-.07	-.14	-.06	-.11
	p	-.19	.08	-.25*	-.20*	-.20*	-.18	-.21*	-.18
Känt att skolarbetet varit tungt	f	.01	.07	.05	.01	.24*	.20*	.12	.23*
	p	-.05	.06	-.01	.07	.19	-.09	-.01	-.07
Fått uppmuntran från vuxna	f	-.00	-.13	-.18	-.30**	-.15	-.28**	-.09	.03
	p	-.11	.06	-.12	-.03	-.04	-.14	-.11	.02
För stimmigt i klassrummet	f	-.00	-.02	-.15	-.06	-.03	-.04	-.17	-.04
	p	.06	.05	.11	-.15	.03	.05	.07	-.33**
Trevlig stämning i klassen	f	-.06	-.03	-.06	.06	-.07	-.06	-.10	-.08
	p	.01	.02	-.11	.06	.02	-.02	.00	.16

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

Nedan presenteras de åtta frånvaroorsakerna (1-8 enligt Tabell 3) samt sjukdom som frånvaroorsak, och deras samband med situationer/inträffade händelser.

Inte velat vara med på en eller flera lektioner (1) : Att inte ha velat vara med på en eller flera lektioner som frånvaroorsak, hade flera samband med situationer som inträffat i skolan. Resultatet visar att frånvaron hade för flickor samband både med vuxen- och kamratrelationer, för pojkar endast med kamratrelationer, vilket speglar elevernas skilda förhållningssätt till människor.

Hemma för att plugga (2): Inga signifikanta relationer fanns för flickor mellan frånvaroorsak "varit hemma och pluggat" och situationer som inträffat i skolan. En trend var att flickorna upplevt att de känt sig orättvist behandlade av vuxna ($p=.05$), ett samband som inte var signifikant för pojkarna ($p=.69$). Signifikanta relationer mellan från-

varorsak ”pluggat hemma” och situationer som inträffat i skolan var för pojkar att de kände sig utanför kamratgänget.

Orättvist behandlad av kamrater (3): Upplevelsen av att ha blivit orättvist behandlad av kamrater som frånvarorsak, hade fler samband med situationer som inträffat i skolan för pojkar, än för flickor. Det starkaste sambandet för pojkar var känslan av att vara utanför kamratgänget. Andelen flickor som blivit slagna var få men deras orsaker till frånvaro var mångfaktoriell, där upplevelsen av att vara orättvist behandlad av kamrater var en av flera självbedömda orsaker till frånvaro.

Orättvist behandlad av vuxna (4): Att inte gå till skolan för att vuxna varit orättvisa hade för pojkarna bl a samband med känslan att det inte var roligt att gå till skolan. För flickorna fanns samband bl a med att de inte fått uppmuntran från vuxna.

Känt att skolarbetet varit tungt (5): Att skolarbetet var så tungt att eleven valde att inte gå till skolan, hade olika samband med frånvaro för flickor respektive pojkar. Sambanden för flickor var relationen till vuxna och för pojkarna känsla av utanförskap och slagsmål.

Känt obehag av något i skolan (6): Frånvarande från skolan p g a obehag i arbetsmiljön, var vanligare förekommande bland pojkar än flickor. Situationer och händelser som inträffat för dessa pojkar hade samband med andra elever, som t ex hotat eller slagit. Flickorna kände obehag av delvis andra orsaker, samband där vuxenrelationer var centrala.

Känt rädsla för någon i skolan (7): Sexton procent (n=16) av pojkarna uppgav att de varit frånvarande p g a rädsla för andra människor i skolan, varav två pojkar känt rädsla i stor utsträckning (Tabell 2). Samband fanns mellan frånvarorsaken och ett flertal händelser som inträffat i skolan, där tyngdpunkten låg på dåliga kamratrelationer. Tre procent (n=3) av flickorna kände rädsla för någon i skolan (Tabell 2).

Annan orsak (8): ”Annan orsak” var den näst mest frekventa orsaken till frånvaro, efter sjukdom, och kan vara både sådant som är att hänföra till skolans arbetsmiljö, men även annat t ex ledighet för träning/tävlings aktiviteter. Sambanden med inträffade händelser var många för flickor men få för pojkar. ”Sett hur elev mobbats” hade ett starkt signifikant samband med ”annan orsak” till frånvaro, tillika ”inte velat vara med på lektioner” för flickor.

Sjukdom: Inga signifikanta relationer fanns för flickor mellan sjukfrånvaro och situationer som inträffat i skolan, men en relation (skolarbetet varit tungt) visade tendens till signifikans ($r=19$, $p=.05$, $n=108$). Signifikanta relationer för pojkar fanns mellan sjukfrånvaro och ”blivit hotad om att få stryk av elever på skolan”, samt två negativa samband, ”känt att det är roligt att gå till skolan”, och ”fått uppmuntran från kamrater”.

Frånvaromönster bland flickor respektive pojkar

Produktmomentkorrelationer mellan sju items som beskrev frånvarorsaker av i huvudsak psykosocial karaktär, ett item för sjukfrånvaro samt ett för ”annan orsak” visade totalt 21 signifikanta samband för flickor (Tabell 4) respektive 23 för pojkar (Tabell 5) vilket visar på områdets komplexa karaktär.

Frånvarorsaken ”sjuk” korrelerade för flickor med att skolarbetet var tungt samt ”ej velat gå på lektioner”. Korrelationerna med item ”sjuk” för pojkar visade även

Tabell 4. Flickor: Produktmomentkorrelation (r) mellan självrapporterade orsaker till frånvaro under terminen (tidsperiod: senaste ca 12 veckorna). Signifikanta samband redovisas med fet stil. Flickor $n=109-115$.

	2	3	4	5	6	7	8	9
	r	r	r	r	r	r	r	r
1. Sjuk	.28	.10	.12	.02	.27	.18	.17	.05
2. Skolarbetet för tungt		.59	.33	-.07	.24	.38	.46	.13
3. Plugga hemma			.54	-.02	.37	.25	.63	.01
4. Kämt obehag av något				.23	.28	.27	.53	.12
5. Kämt rädsla för någon					-.05	.33	-.05	.17
6. Ej velat gå på lektioner						.25	.31	.21
7. Orättvist behandlad av kamrater							.41	.19
8. Orättvist behandlad av vuxna								.10
9. Annat								

Tabell 5. Pojkar: Produktmomentkorrelation (r) mellan självrapporterade orsaker till frånvaro under terminen (tidsperiod: senaste ca 12 veckorna). Signifikanta samband redovisas med fet stil. Pojkar $n=97-103$

	2	3	4	5	6	7	8	9
	r	r	r	r	r	r	r	r
1. Sjuk	.18	.00	.21	.25	.21	.20	.06	.22
2. Skolarbetet för tungt		.64	.26	.31	.52	.30	.43	.11
3. Plugga hemma			.18	.09	.18	.13	.33	.02
4. Kämt obehag av något				.58	.51	.62	.47	.21
5. Kämt rädsla för någon					.48	.68	.23	.04
6. Ej velat gå på lektioner						.54	.48	.09
7. Orättvist behandlad av kamrater							.45	.06
8. Orättvist behandlad av vuxna								.10
9. Annat								

Tabell 6. Varimaxroterad faktormatris för skattningar av orsak till frånvaro uppdelat på flickor (f) respektive pojkar (p).

	Faktor 1		Faktor 2		h^2	
	f	p	f	p	f	p
Hemma för att plugga	.86	-.03	.03	.89	.74	.79
Orättvist behandlad av vuxna	.81	.48	.12	.53	.67	.51
Kämt att skolarbetet varit för tungt	.74	.25	.03	.86	.56	.80
Kämt obehag av något i skolan	.63	.81	.38	.15	.54	.69
Inte velat vara med på lektioner	.56	.68	.00	.38	.31	.61
Kämt rädsla för någon i skolan	-.17	.83	.91	.04	.86	.69
Orättvist behandlad av kamrater	.41	.87	.64	.11	.58	.77
Egenvärde		3.02	3.47	1.25	1.38	

samband med obehag, rädsla och dåliga kamratrelationer. Rädsla för någon, uppvisade fler samband med andra items för pojkar än för flickor.

Faktoranalys av frånvaroorsaker

Faktoranalysen vilken presenteras i Tabell 6, fördelade variablerna i två frånvaromönster där den första faktorn för flickor utgjordes av variabler som beskrev att eleven pluggade, skolsituationen kändes tung, att vuxna var orättvisa, eleven kände obehag av något och inte velat vara med på lektioner. Den första faktorn för pojkar beskrev dåliga kamratrelationer, rädsla, obehag och inte velat vara med på lektioner. Items som ingick i "Faktor 2" för flickor beskrev dåliga kamratrelationer och rädsla och för pojkar att de varit hemma för att plugga, känt att skolarbetet varit tungt och känt sig orättvist behandlade av vuxna. Items som ingick i "Faktor 1" respektive "Faktor 2" för flickor och pojkar, bildade underlag för frånvaroindeks I och II. En viss likhet (tre variabler) finns mellan frånvaroindeks I för flickor och frånvaroindeks II för pojkar och frånvaroindeks I för pojkar och frånvaroindeks II för flickor (två variabler).

Item "känt obehag av något i skolan" och "inte velat vara med på lektioner" laddade olika för flickor och pojkar. För pojkar hade dessa item samband med rädsla och kamratrelationer och för flickor med att de pluggat hemma och känt sig orättvist behandlade av vuxna.

Upplevd hälsa

Flickorna uppvisade marginellt fler symptom på ohälsa ($M=4.2$) än pojkar ($M=3.9$) (Tabell 7). I tabellen framgår även att hy- och magbesvär samt stress var oftare förekommande bland flickor än bland pojkar.

Flickorna rapporterade mer (M) trötthet än pojkarna. Medelvärdeskillnaderna var signifikanta för trötthet på eftermiddagen, vilket redovisas i Tabell 8 samt för index framtaget på variablerna i samma tabell (flickor $M=6.9$ $SD=1.7$ pojkar $M=6.3$ $SD=1.8$, t -värde=2.2 $df=218$ $p<.05$). Reliabiliteten för index var dock relativt låg (α -värde .54).

Samband mellan frånvaro orsakad av skolans psykosociala miljö och rapporterade besvär

Fyra (två för flickor respektive två för pojkar) frågeformulärbaserade index avseende i huvudsak psykosocial belastning som orsak till frånvaro, prövades mot items som beskrev upplevd hälsa. I Tabell 9 framgår att samband fanns både mellan flickornas och pojkarnas frånvaroindeks I och stress. Frånvaroindeks I för flickor hade samband med sömnbesvär medan pojkarna, vars frånvaroindeks I i högre grad än flickornas, var betingad av dåliga kamratrelationer, visade fler samband med besvär. Frånvaroindeks II (Tabell 10) för flickor uppvisar en motsvarande komplex bild av besvär, men resultatet bör tolkas med försiktighet beroende av låg reliabilitet hos index.

I Tabell 10 framgår att frånvaroindeks II för pojkar hade samband med rygg- och andningsbesvär. Skillnaden mellan frånvaroindeks II för pojkar och frånvaroindeks I för flickor är item "känt obehag av något" och "inte velat vara med på lektioner" vilka saknas för pojkar. Symptombilden för flickor och pojkar för respektive frånvaroindeks

Tabell 7. Antal elever (n) som de senaste 7 dagarna upplevt hälsobesvär, antal symptom (M) per elev, samt medelvärden, standardavvikelser samt t -värde och frihetsgrader (df) och resultat av signifikansprövning (p) avseende rapporterade besvär, fördelat på kön. Skala 1-4: 1=Sällan eller aldrig, 2=Ibland, 3=Ganska ofta, 4=Mycket ofta.

Besvär	Flickor				Pojkar				t -värde	df	p
	M	SD	n	totalt	M	SD	n	totalt			
Allergi	1.3	0.6	20	113	1.2	0.6	14	103	0.50	214	
Andning	1.2	0.5	16	115	1.2	0.6	17	101	-0.26	214	
Halsont heshet	1.7	0.8	59	116	1.7	0.7	58	105	0.23	219	
Hosta	1.5	0.8	48	116	1.6	0.7	51	104	-0.44	218	
Huvudvärk	1.8	0.7	70	115	1.7	0.7	57	104	0.96	217	
Torr i hyn	1.7	0.8	58	114	1.5	0.8	36	102	1.99	214	*
Ont i magen	1.7	0.8	66	116	1.5	0.6	45	105	2.65	219	**
Ögon	1.3	0.6	30	115	1.3	0.6	24	103	0.25	216	
Rygg	1.5	0.7	43	115	1.5	0.8	37	104	-0.22	217	
Stress	1.9	0.8	79	115	1.7	0.7	59	102	2.06	215	*
Symptom (M)/elev	4.2				3.9						

* $p < .05$

** $p < .01$

Tabell 8. Antal elever (n) som de senaste 7 dagarna upplevt trötthet, antal symptom (M) per elev, samt medelvärden, standardavvikelser samt t -värde och frihetsgrader (df) och resultat av signifikansprövning (p) avseende trötthet, fördelat på kön. Skala 1-4: 1=Sällan eller aldrig, 2=Ibland, 3=Ganska ofta, 4=Mycket ofta.

Besvär	Flickor				Pojkar				t -värde	df	p
	M	SD	n	totalt	M	SD	n	totalt			
Sömn	1.5	0.8	42	113	1.4	0.7	33	102	1.05	213	
Trött på morgonen	3.0	0.9	112	115	2.8	1.0	90	103	1.57	216	
Trött på e m	2.4	0.8	102	116	2.2	0.8	87	104	2.20	218	*
Symptom (M)/elev	2.2				2.0						

skiljer sig markant åt trots att tre items är lika. Relationen mellan frånvaroindex I (Tabell 9) för flickorna var sömn- och magbesvär samt upplevelse av stress.

Inga samband fanns mellan trötthet och psykosociala frånvaroorsaker, varken för flickor eller pojkar. Flickor däremot uppvisade samband mellan sömnbesvär å ena sidan och "känt obehag av något i skolan" ($r=.25$, $n=112$, $p<.01$), "känt att skolarbetet varit tungt" ($r=.30$, $n=113$, $p<.01$) och "känt mig orättvist behandlad av kamrater" ($r=.28$, $n=112$, $p<.01$) å andra sidan.

Negativ affektivitet

Skalan för negativ affektivitet har i internationella (Watson m fl 1988, Watson & Clark 1984) och i svenska studier (Varg 1998, Häggqvist 2000) visat sig ha hög reliabilitet. Medelvärde respektive standardavvikelse för negativ affektivitet var för föreliggande studie för flickor 14.2 respektive 3.9 och för pojkar 14.0 respektive 3.7, vilket överensstämmer med tidigare forskning.

Tabell 9. Produktmomentkorrelationer (r) mellan frånvaroindex I (se Tabell 6) och hälsa dels utan, dels med hänsyn tagen till effekterna av negativ affektivitet (pr), uppdelat på kön.

	Frånvaroindex I							
	Flickor				Pojkar			
	r	n	pr	n	r	n	pr	n
Huvudvärk	.18	115	.13	112	.26*	102	.24*	99
Halsont eller heshet	-.05	116	-.13	113	.08	103	.02	99
Ont i ryggen	-.00	115	-.02	112	.17	102	.15	99
Ont i magen	.19*	116	.10	113	.25*	103	.20*	99
Ögon, sveda, klåda, gruskänsla	.00	115	-.10	112	.02	101	-.03	98
Torr ihyn	.02	114	-.06	111	-.01	100	-.07	97
Andningsbesvär	.18	115	.15	112	.34**	99	.34**	96
Hosta	.18	116	.14	113	.33**	102	.29**	99
Allergiska besvär	.07	113	.03	110	.20*	101	.22*	98
Sömnbesvär	.25**	113	.20*	110	.10	100	.07	97
Känner mig stressad	.32***	115	.25**	112	.20*	100	.16	97
Trött på morgonen	.09	115	.06	112	.06	101	.07	98
Trött på eftermiddagen	.04	116	-.04	113	.04	102	-.01	99

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

Tabell 10. Produktmomentkorrelationer (r) mellan frånvaroindex II (se Tabell 6) och hälsa dels utan, dels med hänsyn tagen till effekterna av negativ affektivitet (pr), uppdelat på kön.

	Frånvaroindex II							
	Flickor				Pojkar			
	r	n	pr	n	r	n	pr	n
Huvudvärk	.15	114	.10	111	.07	102	.04	99
Halsont eller heshet	-.07	115	-.16	112	.04	103	-.02	99
Ont i ryggen	.12	114	.10	111	.28**	102	.26**	99
Ont i magen	.27**	115	.19*	112	.14	103	.07	99
Ögon, sveda, klåda, gruskänsla	.23*	114	.16	111	.01	101	-.04	98
Torr ihyn	-.04	113	-.12	110	-.12	100	-.21*	97
Andningsbesvär	.43***	114	.41***	111	.22*	99	.22*	96
Hosta	-.16	115	-.22*	112	.05	102	-.01	99
Allergiska besvär	.54***	112	.53***	109	-.01	101	.01	98
Sömnbesvär	.26**	112	.20*	109	.11	100	.08	97
Känner mig stressad	.14	114	.04	111	.13	100	.07	97
Trött på morgonen	-.06	114	-.10	111	-.03	101	-.02	98
Trött på eftermiddagen	.18	115	.10	112	.14	102	.09	99

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .001$

För att kontrollera graden av negativ affektivitets inverkan på relationen i Tabell 9 och Tabell 10, beräknades en partialkorrelation (pr) mellan index/items med effekterna av negativ affektivitet under kontroll. Analysen visade olika resultat för flickor och pojkar där effekten av konstanthållning av negativ affektivitet var marginell för pojkar men större för flickor. För flickorna försvagades signifikanta samband, även med lägre signifikansnivå som följd t ex från 1% till 5% nivån efter korrigering för negativ affektivitet. I allmänhet med ett undantag, försvagades marginellt signifikanta relationer för pojkar. I tre fall (två för flickor och ett för pojkar) blev 5% samband icke signifikanta

efter korrigerig för negativ affektivitet. I två fall (vardera ett för flickor och pojkar) blev ej signifikanta negativa samband, signifikanta efter korrigerig för negativ affektivitet.

Resultatet visar att negativ affektivitet hade en viss effekt på flickornas resultat (framför allt på upplevelse av stress) men var inte av avgörande betydelse för resultatet generellt.

Diskussion

Konflikter mellan människor är ett vanligt förekommande arbetsmiljöproblem (Ellmin 1985, 1992) och kan leda till en mängd olika beteenden beroende på vilket sätt individen, gruppen eller organisationen löser problemen. Studien beskriver skolfrånvaro, med fokus på den psykosociala arbetsmiljön. Syftet med undersökningen, var som tidigare nämnts, att ur ett preventivt arbetsmiljöförbättrande och hälsobefrämjande perspektiv, beskriva psykosocialt belastande situationer, som bidragit till att elever varit frånvarande från skolan. Resultatet visar att den psykosociala arbetsmiljön bidrar till en betydande del av elevernas frånvaro.

Metodöväväganden

Den sammantagna bedömningen är den att elevernas svar på de frågor som ställdes ger en sann, men begränsad bild av psykosociala arbetsmiljöfaktorerens bidrag till elevfrånvaro.

Reliabiliteten kan ha påverkats av att elever med problem som inte berörde skolans arbetsmiljö, hade spridningseffekter på skolarbetet, med frånvaro som följd. Undersökningens resultat kan även ha påverkats av att grupper av items refererade till olika tidsperioder. Valet av tidsperioder hade kunnat göras mer enhetligt, men för att minska minnesfelkällor, begränsades tidsperioden utom för frånvaroorsak, vars items var centrala.

Ett av fyra index som skapades, för att beskriva frånvaroorsaker, hade inte tillfredsställande kvalitet. Ytterligare metodarbete föreslås med syftet att höja reliabiliteten. Därav följer att resultatet av samband mellan frånvaraindex II och ohälsa för flickor, bör tolkas med försiktighet.

Inga uppgifter tyder på att personalen upplevde elevfrånvaron som avvikande (muntlig referens) mot övriga skolor i kommunen. Elevgruppen var liten, och bedöms inte vara representativa för elever som gick sjunde läsåret i Sverige, möjligtvis i den undersökta kommunen. Men elevfrånvaro är ett allmänt problem vilket gör att studiens resultat troligtvis har ett mer allmänt än lokalt kommunalt intresse.

Frånvaro orsakad av psykosocial belastning

Resultatet visar att den psykosociala arbetsmiljön bidrar till elevernas frånvaro och att majoriteten av eleverna hade angett både sjukdoms- och psykosociala orsaker som

anledning till ett eller flera frånvarotillfällen. Andelen elever som rapporterat psykosociala orsaker till frånvaro men inte sjukdom under terminen, var endast fyra procent.

Flickor var mer hänsynstagande

Fler pojkar än flickor hade upplevt att de inte ville vara med på lektioner och en större andel pojkar än flickor valde att därför utebli från lektioner. Resultatet visar att upplevelsen finns att något inte är bra, men eleverna hanterar situationen på olika sätt, vilket visar sig i beteendet. Flickor har av forskare beskrivits som mer ”hänsynstagande” (Wernersson 1988) vilket kan vara en förklaring till skillnaden i beteende. Flickorna ”brydde sig om”, och var ”beroende av” vuxna, vilket studiens resultat visade. När flickorna upplevde att de inte blev hjälpta av lärare och/eller kände att vuxna behandlat dem orättvist, fick detta samband med frånvaro. Frånvaroorsaker hade inga samband med vuxenrelationer för pojkar. Detta visar att det är viktigt både att utvärdera undervisningen samt klarlägga elevernas förväntningar på vuxna i skolan, för att kunna förbättra arbetsmiljön och minska risken för ohälsa och bristande välbefinnande.

Pojkar kände sig utanför kamratgänget

Dåliga kamratrelationer var det mest utmärkande för pojkar som självskattad frånvaroorsak. Att vila upp sig, få tid att reflektera över sin situation, är hälsobefrämjande. Men att vara hemma pga rädsla för någon i skolan, vilket pojkarna i högre utsträckning än flickorna var, är en ohållbar psykosocial belastning. Processer som handlar om social rangordning och som tar sig uttryck i bl a hot och slagsmål, kan vara belastande för vissa pojkar, vilket ur beteendesynpunkt följaktligen skulle kunna visa sig som frånvaro. Denna situation bör få ökad uppmärksamhet och förebyggas av elever och personal gemensamt i skolornas arbetslag.

Skador och sjukdom

Resultatet visade att frånvaro orsakad av sjukdom för flickor hade samband med *frånvaroorsaken* att de inte ville gå på lektioner, men inte med någon belastande *situation* som inträffat i skolan. Mönstret för pojkar såg annorlunda ut. Frånvaro orsakad av sjukdom uppvisade samband med flera andra frånvaroorsaker, t ex rädsla för någon på skolan, vilket skulle kunna vara ett uttryck för "rangordningsbeteende", och med flera situationer som inträffat i skolan t ex "blivit hotad med stryk". Ett fåtal pojkar och ännu färre flickor rapporterade att de blivit slagna. Våldsrelaterade skador är ett begränsat problem, men i skolor med måttligt/stort våldsproblem upplever nästan hälften av tillfrågade rektorer, att våldet är ett ökande problem (Menckel m fl 1997), vilket än mer motiverar att situationen tas på allvar. Det åligger arbetsgivaren enligt internkontroll av arbetsmiljön (Arbetskyddsstyrelsen 1996) att årligen göra en skriftlig sammanställning av både ohälsa, olycksfall och allvarliga tillbud. Men forskning visar att rutiner för detta arbete är bristfälliga (Laflamme & Menckel 1998). I arbetet med att förebygga skador och kränkande särbehandling (Arbetskyddsstyrelsen 1993) föreslås att elevskyddsombud samt skolsköterskan får större resurser och utbildning för uppgiften.

Frånvaro orsakad av psykosocial miljö i skolan och rapporterade besvär

Resultatet tyder på att det finns situationer i skolmiljön som påverkar flickornas hälsa men inte pojkarnas. Flickor orienterar sig i större utsträckning mot vuxna (Burholm m fl 1990), och har sannolikt med anledning av detta mer eller mindre uttalade förväntningar på vuxnas beteende. Flera orsaker till frånvaro hade samband med situationer där förväntningarna på vuxnas beteende inte infriades. Granström har i sin forskning om socialt liv i klassrummet, bl a visat att pojkar får mer uppmärksamhet och att det är dem som oftare än flickor tar initiativ till interaktion med läraren (1995), vilket troligtvis har en emotionell påverkanseffekt på flickor. Det finns anledning att fokusera både på den pedagogiska personalens beteende och elevernas förväntningar och reaktioner på sociala mönster i skolan, och ge professionell handledning till personal och elever gemensamt i psykosociala frågor. Detta skulle öka förutsättningarna för framför allt flickor, att synliggöra sina förväntningar på vuxna och andra elever i skolan men även öka personalens kompetens att förebygga frånvaro orsakad av den psykosociala miljön.

Studiens trettonåriga flickor rapporterade marginellt fler symptom på ohälsa än pojkar. Men en studie inom Skolmiljö 2000 projektet med delvis samma elevgrupp, har visat att antal symptom ökar i 14-årsåldern (Häggqvist 2000), ett resultat som får stöd från internationell forskning (King 1996). Honkasalo har dragit slutsatsen att kvinnor ofta använder kroppsliga symptom för att kommunicera otillfredsställelse bl a med arbetslivet (1985, 1989). Det tycks vara så att detta även gäller yngre kvinnor. Hennes analys är i linje med synen att hälsa påverkas både av biologiska förutsättningar samt den psykosociala situationen, som innefattar individens livsstil. Detta alltmer accepterade synsättet, har även implikationer i skollivet, där forskare visat att goda skolresultat är relaterat till känslan av god hälsa bland elever (King 1996).

Negativ affektivitet

Negativ affektivitets inverkan på relationen mellan självrapporterad belastning och hälsa, visade att inverkan var störst på flickornas resultat. Signifikansnivåerna för flickor sjönk i allmänhet från 0.1% till 1% samt från 1% till 5%. I totalt tre fall (flickor två och pojkar ett) försvann relationen efter kontroll för negativ affektivitet. Pojkarnas resultat påverkades endast marginellt av negativ affektivitet. Resultatet visar att negativ affektivitet påverkade framför allt upplevelsen av stress, men negativ affektivitet var inte av avgörande betydelse för resultatet. Att negativ affektivitet inverkar mer på flickornas än pojkarnas resultat kan vara ett uttryck för att flickornas behov av sociala relationer inte tillräckligt väl uppmärksammas i skolan.

Åtgärder för att förhindra frånvaro och ohälsa

Resultatet har visat att skolans arbetsmiljö utgör en betydande del av orsakerna till frånvaro och att flickornas respektive pojkarnas orsaker till frånvaro kräver olika förhållningssätt, för att förhindra ohälsa. Internkontroll av arbetsmiljön (Arbetskyddsstyrelsen 1996) blir en viktig metod i arbetet med att förbättra arbetsmiljön och Skolmiljö 2000 frågorna kan enligt modellen (Häggqvist m fl 1997) kompletteras med frågor som inriktar sig på att ytterligare fokusera på faktorer i skolmiljön som orsakar

frånvaro. I detta fall rekommenderas att begreppet ”skolk” används sparsamt i utbyte mot det mindre individfokuserade begreppet ”frånvaro”, för att synliggöra att frånvaro kan vara ett psykosocialt och organisatoriskt arbetsmiljöproblem. Genom att ställa frågor om frånvaro till alla elever och personal, ökar chansen att skolan i samverkan kan arbeta ur ett preventivt arbetsmiljöförbättrande och hälsobefrämjande perspektiv.

Ett flertal åtgärder för att komma tillrätta med ”skolket” finns redovisade, bl a i en metaanalysen, publicerad av Skolöverstyrelsen (Jönsson 1990). Åtgärdsförslag som redovisas är disciplinära, elevvårdande samt organisatoriska åtgärder (Hölke 1980, Herlin 1974, Josefsson 1988). Exempel på åtgärdsförslag som redovisas med betoning på skolans arbetsmiljö är (Jönsson 1990) ansvarsgrupper för elevvårdsarbetet. I dessa grupper inriktar man arbetet på elevers och lärares beteende. Elevrepresentanter deltar i diskussioner om undervisningens planering och innehåll. Skolan satt likhetstecken mellan ansvarsgrupper och arbetsenheter. Detta visar på ett förhållningssätt där skolan tar tillvara eleverna som resurs. Denna inställning till elever är troligtvis mycket viktig för skolors arbete med att förbättra arbetsmiljön.

Frånvaro är en signal på obalans, som om den inte uppmärksammas av eleven själv samt omgivningen, kan leda till kroppsliga besvär där symptom kan vara stress. Om frånvarons olika orsaksfaktorer sätts in i ett sammanhang, i dialog med eleven (Antonovsky 1991), kan symptomen bli begripliga, situationen bli hanterbar och kunskapen meningsfull för elevens fortsatta utveckling och skolgång. Detta synsätt, vilket är i överensstämmelse med Antonovskys teorier om ”känsla-av-sammanhang” (1991), underlättar för eleven att hantera belastningar på ett för hälsan gynnsamt sätt.

Kunskap om arbetsmiljöns effekter har ökat betydligt under 1990-talet, men trots detta är kunskapen om arbetsmiljö låg, framför allt bland personal och elever. Med krav på internkontrollarbete ökar förutsättningar att synliggöra brister i arbetsmiljön vilka om de åtgärdas troligtvis även får synergieffekter, med lägre frånvaro och bättre hälsa, ur ett biopsykologiskt perspektiv, som följd.

Frånvaro som mått på arbetsmiljöns kvalité

Frånvaro som ett kvalitetsmått på arbetsmiljön, är oftare använt inom arbetslivet än i skolan. En förklaring kan vara frånvarons ekonomiska konsekvenser, vilket är tydligare för vuxna och deras arbetsgivare än för elever. Detta skulle delvis kunna förklara varför vuxnas frånvaro uppmärksammas i högre utsträckning, än bland eleverna (Häggqvist & Johansson 1998).

En annan förklaring kan vara att kännedom om skyddsombud och att skyddsorganisationen är mer utvecklad för vuxna än för unga arbetstagare i skolan. Samhällets kostnader för utbildning av elevskyddsombud är i det närmaste obefintlig i jämförelse med vad det kostar att utbilda skyddsombud. Detta bidrar sannolikt till bristen på fungerande system för och utbildning av elevskyddsombud i skolan. Enligt arbetsmiljölagen har elever från sjuonde läsåret rätt att utse elevskyddsombud och dessa skall erbjudas utbildning av arbetsgivaren. Detta bedöms vara alltför sent, med tanke på att de tidsmässigt samtidigt kan inträda arbetslivet. Denna situation ger inte eleverna den praktiska erfarenhet och kunskap om elevskyddsombudens funktion som skulle under-

lätta för ungdomarna att identifiera och rapportera riskfyllda arbetsmiljöer varken i skolan, eller på praktik- och arbetsplatser.

Elevernas bristande erfarenhet och kunskap om arbetsmiljön (Häggqvist 2000), bidrar till att uppmärksamheten inte riktas mot elevernas situation. Situationen försvåras av att många elever inte vet vem som är ansvarig för arbetsmiljön (Häggqvist 2000, Häggqvist & Johansson 1998). Forskning har även visat att eleverna ofta inte vet vem de skall ta kontakt med, när de upptäcker brister i arbetsmiljön (Häggqvist 2000, Häggqvist & Johansson 1998). Detta försvårar för eleverna att bli delaktig i skolans utveckling, där arbetsmiljöarbetet enligt internkontrollen (Arbetarskyddstyrelsen 1996) skall integreras i verksamheten.

Det är viktigt att arbetsmiljöarbetet tillför skolans ledning, personal och elever ett mervärde i skolans totala kvalitetstänkande och att arbetet leder mot målet att skapa så goda förutsättningar som möjligt för lärandet och den personliga utvecklingen.

Vidare forskning

För en ökad reliabilitet och djupare förståelse av frånvaro som mått på skolans arbetsmiljö, föreslås en prospektiv studie, utförd av forskare i samarbete med någon i skolan som eleverna har förtroende för (t ex skolsköterskan). Ett sätt att förbättra metoden, skulle vara att antalet frånvarotillfällen kopplas till huvud- samt borsaker. För ökad validitet föreslås att enkäter följs upp med intervjuer. Ur forskningssynpunkt föreslås interventionsskolor där undersökningen kompletteras med en utbildning om arbetsmiljö, där både den psykosociala, organisatoriska och fysiska miljön berörs, samt kontrollskolor som inte erhåller en intervention.

Undersökningar har visat att elever har begränsade kunskaper i arbetsmiljö och t ex inte vet vem som är ansvarig för arbetsmiljön. Brister i kunskap om arbetsmiljölagen resulterar i att konflikter upplevs som ett individproblem när ansvaret för att hitta lösningar åvilar rektor enligt internkontrollen. Longitudinella studier med inriktning på olika arbetsmodeller för integrering av arbetsmiljöarbetet i verksamheten och analys av elev- och skyddsombudens utbildning, funktion, och roll är också forskningsområden som föreslås.

Sammanfattning

Häggqvist S. *Elevfrånvaro, ett mått på skolans arbetsmiljö och elevernas hälsa*. Arbete och Hälsa 2000:7.

Syftet med projektet var att ur ett preventivt arbetsmiljöförbättrande och hälsobefrämjande perspektiv, beskriva psykosocialt belastande situationer som bidragit till att flickor respektive pojkar varit frånvarande från skolan. Information baserad på självskattning av bl a belastande situationer, frånvaroorsaker, hälsa och negativ affektivitet genomfördes bland 222 elever. Resultatet visar att den psykosociala arbetsmiljön bidrar till en betydande del av elevernas frånvaro. Frånvaro hade för flickor samband både med vuxen- och kamratrelationer, för pojkar med kamratrelationer. Utifrån resultaten diskuteras förslag till ökad samverkan för en bra arbetsmiljö inom ramen för internkontrollen, samt behov av ökad kunskap om arbetsmiljö, speciellt viktigt för elever vid deras inträde i yrkeslivet.

Sökord: frånvaro, skolk, arbetsmiljö, skola, adolescens, kvalitetssäkring, internkontroll, arbetsmiljölag, arbetsorganisation, elever, delaktighet, utvärdering.

Summary

Häggqvist S. *Absence From a Work Environment and Pupil Perspective*. Arbete och Hälsa 2000:7.

In Sweden, the provisions of work environment legislation, which includes the physical as well as the psychosocial work environment, encompass pupils from the age of 5-6 years. The main purpose of the project was, from a perspective of preventive work environment improvement and health promoting, to describe psychosocial workload situations contributing to non-attendance at school among adolescent girls and boys. The information is based on questionnaires from 222 pupils. The results show that the 7th grade girls and boys had different psychosocial reasons for not attending school. Absence for the girls was connected to both relations with social peers and with relations with adults, while the boys' absence did not have any connections with relations with adults at school. The conclusion is that the psychosocial work environment contributed to a considerable amount of the causes of non-attendance from school. The pupils should be given influence and used as a resource when improving the school environment.

Key words: absence, works environment, school, adolescence, participation, pupil, psychosocial work environment, work environment act, evaluation.

Referenser

- Abidi M. & Askeröth I. *Hallonbergsskolan – En öppen skola* VT 1975. Stockholm: Pedagogiska institutionen, IAN-rapport, Nr 188, 1975.
- Alexandersson L. & Gummesson M. *Elevinflytande och ansvar motverkar skadegörelse och skolk*. PM 1979: Utredningsenheten, Arbetsgruppen för barn och ungdomsfrågor, BRÅ, 1979.
- Andersson L. Gardstedt L. & Ljung A. *Skolkutredningen*. Malmö Skolförvaltning, 1971.
- Antonovsky A. *Hälsans mysterium*. Natur och Kultur, 1991.
- Arbetskyddsstyrelsens författningssamling. AFS 1996:6. *Internkontroll av arbetsmiljön*, 1996.
- Arbetskyddsstyrelsens författningssamling. AFS 1993:17. *Kränkande särbehandling i arbetslivet*, 1993.
- Atterström H. *En jämförande kartläggning och beteendeanalys av elever i obsklinik, obklass och vanlig klass*. Göteborg: Pedagogiska institutionen, 1972.
- Burholm A, von Otter C, Svensson L. *Skolor i förändring. Exempel på lokalt förändringsarbete på grund- och gymnasieskola*. Högskolan i Örebro, Arbetsvetenskapligt forum, 1990.
- Chen P.Y. & Spector P.E. Negative Affectivity as the Underlying Cause of Correlations Between Stressors and Strains. *Journal of Applied Psychology*, 1991, 76 (3) 398-407.
- Elborgh G. *Hur kan vi hjälpa före detta läsklasselever på högstadiet?* Lund: Beteendevetenskapliga institutionen, psykologexamensuppsats, 1976.
- Elevorganisationen. *En undersökning om prov*. SÖ 5656 (stencil), 1986.
- Elmin R. *Att hantera konflikter i skolan*. Almqvist & Wiksell, 1985.
- Elmin R. *Att hantera konflikter på jobbet*. Almqvist & Wiksell, 1992.
- Gleisner M. *Skolk*. Stockholm: Sociologiska institutionen, 1970.
- Granström K. Socialt liv i klassrummet ur Servais S-G (red.) *Arbetsmiljö kvalitet i skolan. Fakta och diskussion om skolans miljö och utveckling*. Lärarförbundet, Lärarnas Riksförbund, Svenska Kommunalarbetare Förbundet, Svenska Kommunförbundet. Arbetskyddsstyrelsen, 1995.
- Haglund B.S. & Svanström L. *Folkhälsovetenskap – en introduktion*. Stockholm: Studentlitteratur, 1992.
- Hector H. & Ohlsson L. *Elevsynpunkter på skolk och skolgång*. Malmö Skolstyrelse, Skolpsykologiska sektionen, 1974.
- Hedberg B. *Åk 9 och narkotika. En serie studier av skolelever och deras erfarenheter av narkotika*. Göteborg: Psykologiska institutionen, Rapport, Nr 11, 1972.
- Hellsten, J-O. *Skolan som barnarbete och utvecklingsprojekt. En studie av hur grundskoleelevers arbetsmiljö skapas – förändras – förblir som den är*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 86, 2000.
- Herlin H. Elevattityder till skolan. Ingår i: *Skolan som arbetsplats del 1*. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1974.
- Honkasalo, M-L. Om symptomens betydelse. *Socialmedicinsk tidskrift*, 8-9, 413-415, 1985.
- Honkasalo M-L. Kvinnors symptom - lidandets och njutningens språk? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1, 17.33, 1989.
- Häggqvist S, Johansson L, Olsson R, Wennberg A. *Prövning av modell för internkontroll i skola. Skolmiljö 2000 -skolans arbetsmiljö-rond*. Arbetslivsinstitutet, 1997 (Arbetslivsrapport 1997:4).
- Häggqvist S, Johansson L. *Arbetsmiljön i skolan. Förutsättningar för samordning av internkontroll och utvecklingsarbete. Intervjuer av rektorer, personal och elever inom projektet Skolmiljö 2000*, Arbetslivsinstitutet, 1998 (Arbetslivsrapport 1998:12).
- Häggqvist S. *Skolans arbetsmiljö och välbefinnande ur ett elevperspektiv. En uppföljningsstudie av 13-14 åriga flickor och pojkar inom projektet Skolmiljö 2000*. Arbete och Hälsa 2000:1, 2000.
- Hölke M. *Lärlag på högstadiet gav mindre skolk*. PM från Skolöverstyrelsen 2, 17, s 21 - 24. 1980.

- Johansson L, Häggqvist S, Wennberg A, Olsson R, Wejryd K. *Skolmiljö 2000 -Skolans arbetsmiljöromd*. Arbetsmiljöinstitutet, 1995.
- Josefsson C. *Kamratstöd mot skolk och missbruk*. Socionomen, Nr 1, s 12 - 15, 1988.
- Jönsson A. *Skolk – en forskningsresumé*. Skolöverstyrelsen (Meta rapport nr 1), 1990.
- King A. et al *The Health of Youth. A Cross-National Survey*. WHO Regional Publications, European Series No. 69. 1996.
- Kreij U, Swerlander A, Tilander S.-O. *Tunga och lätta klasser*. Göteborg: Pedagogiska institutionen, psykologexamensarbete, nr 64, 1975.
- Laflamme L & Menckel E. *Skaderelaterade faktorer i skolmiljön. Utveckling av ett instrument för registrering och analys av elevskador*. Arbete och Hälsa 1998:5, 1998.
- Magnusson D. *Individual Development from an Interactional Perspective: A Longitudinal Study*. Hillsdale, New Jersey, USA: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1988.
- Magnusson D. Holistiskt synsätt ger ny kunskap. *Psykologtidningen* 1997;1:14-16.
- Marklund S. *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv*. Stockholm: Studentlitteratur, 1992.
- Marklund U. *Skolbarns hälsovanor under ett decennium*. Tabellrapport. Health Behavior in School-Aged Children. A WHO Collaborative Study. Folkhälsoinstitutet 1996:110. 1997.
- Marklund U. Hur mår barnen? Nilsson A (red) *Är Pippi Långstrump en hälsoupplysare eller hälsorisk? En antologi om hälsoarbete i skolan*. Skolverkets rapportserie 96:217. Liber Distribution, 51-57. 1996.
- Menckel E, Laflamme L, Aldenberg E, Schelp L. *Elevers arbetsmiljö & skaderisker. - Ett skolledningsperspektiv* -. Folkhälsoinstitutet rapport 1997:15. Folkhälsoinstitutet, 1997.
- Menckel E, Laflamme L. *Elever skador & skolmiljöer – Skademönster och risksituationer*. Folkhälsoinstitutet rapport 1998:6. Folkhälsoinstitutet, 1998.
- Nihlén K. *Samspelet mellan skola och hem*. Lund: Bonniers, 1976.
- Röhr G. & Gran B. *De öppna skolorna ett år senare*. Malmö: Lärarhögskolan, Pedagogisk-psykologiska problem, Nr 277, 1975.
- Skolöverstyrelsen. *Skolungdomars alkohol-, tobaks- och narkotikavanor. Resultat från enkät 1985. Årskurs 6 och 9*. Rapporter, 86:27, 1986.
- Spector P. E. & O'Connell B. J. The contribution of personality traits, negative affectivity, locus of control and Type A to the subsequent reports of job stressors and job strains. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 1994, 67, 1-11.
- SPSS Base System User's Guide. Release 6.1. SPSS Inc. 1994.
- Varg, N. *Negativ affektivitets inverkan på svarsbeteende i enkätformulär innehållande självskattning av hälsa och arbetssituation*. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet. D-uppsats. 1998.
- Watson D, Clark L. A. & Tellegen A. Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (6), 1063-1070, 1988.
- Watson D, & Clark L. A. Negative Affectivity: The Disposition to Experience Aversive Emotional States. *Psychological Bulletin*, 1984, 96 (3), 465-490.
- Wernersson I. *Olika kön samma skola? En kunskapsöversikt om hur elevernas könstillhörighet påverkar deras skolsituation*. Skolöverstyrelsen 1988.
- Wrangsjö B. *Tampas med tonåringar. Ungdomsutveckling i familjeperspektiv*. Natur och kultur, Stockholm, 1995.
- Zackari G, Borhagen K. *Flickors och pojgars olika förutsättningar och villkor. En kunskapsöversikt om könsskillnader i skolan*. Skolverkets rapport nr 47. 1994.
- Ziehe T. *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Norstedts, Stockholm, 1986.

Bilaga 1

Elevers upplevelser av orsaker till frånvaro

Tabell A. Medelvärden, standardavvikelse samt *t*-värde och frihetsgrader (*df*) och resultat av signifikansprövning avseende flickors respektive pojkars upplevelser av orsaker till frånvaro. Skala: 1=Aldrig, 2=Knappast, 3=I viss mån, 4=I stor utsträckning.

Hur ofta har detta hänt dig den senaste terminen	Flickor		Pojkar		<i>t</i> -värde	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Orättvist behandlad av kamrater	1.1	0.4	1.2	0.6	-1.0	216	
Orättvist behandlad av vuxna	1.1	0.4	1.2	0.5	-2.2	216	*
Känt att skolarbetet varit tungt	1.2	0.6	1.4	0.7	-2.2	216	*
Hemma för att plugga	1.3	0.7	1.5	0.8	-1.6	216	
Inte velat vara med på lektioner	1.1	0.4	1.4	0.7	-3.8	214	***
Känt obehag av något i skolan	1.1	0.4	1.3	0.7	-3.1	215	**
Känt rädsla för någon i skolan	1.0	0.3	1.3	0.7	-3.2	212	**
Varit sjuk	2.4	1.2	2.5	1.1	-0.6	210	
Annan orsak	1.6	0.9	1.6	0.8	0.4	209	

**p* < .05

***p* < .01

****p* < .001

Elevers upplevelser av situationer som inträffat i skolan

Tabell B. Medelvärden, standardavvikelse samt *t*-värde och frihetsgrader (*df*) och resultat av signifikansprövning avseende flickors respektive pojkars upplevelse av situationer som inträffat i skolan. Skala: 1=Aldrig, 2=Enstaka tillfällen, 3=Några ggr/v, 4=Dagligen.

Hur ofta har detta hänt dig den senaste månaden	Flickor		Pojkar		<i>t</i> -värde	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Läraren inte hunnit med att hjälpa mig	1.8	0.6	1.9	0.7	-1.3	213	
Inte velat vara med på lektioner	1.4	0.6	1.6	0.7	-2.6	213	**
Blivit hotad med stryk av elever i skolan	1.0	0.2	1.2	0.6	-3.7	215	***
Orättvist behandlad av kamrater	1.5	0.6	1.5	0.6	-0.3	213	
Orättvist behandlad av vuxna	1.4	0.6	1.5	0.6	-1.1	215	
Känt att det är roligt att gå till skolan	3.1	0.8	2.7	0.9	3.5	215	**
Blivit slagen	1.1	0.4	1.1	0.4	-1.3	216	
Sett hur elev mobbats	1.2	0.4	1.4	0.5	-1.6	215	
Stimmigt i klassrummet	2.3	0.6	2.5	0.8	-2.5	208	*
Känt en trevlig stämning i klassen	3.2	0.7	3.0	0.7	2.6	211	*
Känt att skolarbetet varit tungt	1.9	0.6	2.0	0.7	-0.8	213	
Fått uppmuntran av kamrater	3.0	0.7	2.6	0.8	3.8	212	***
Fått uppmuntran av vuxna	2.6	0.7	2.5	0.7	1.3	211	
Känt mig utanför gänget	1.4	0.6	1.4	0.7	0.8	213	

**p* < .05

***p* < .01

****p* < .001